

CÂTEVA PUNCTE DE REPER ÎN PROCESUL CERCETĂRII FRAZEOLOGIEI REGIONALE

Mihail PURICE

Catedra Limba Română, Lingvistică Generală și Romanică

Les fonds des unités phraséologiques régionales constituent une cristallisation de diverses réalités historiques et sociales et c'est un témoignage vivant de la sensibilité du peuple, de certaines capacités particulières de penser en images, du potentiel inépuisable expressif. On présente les critères de délimitation des expressions phraséologiques régionales. Ces unités sont recherchées en relation avec les réalités extralinguistiques qui expliquent le phénomène de la formation des expressions phraséologiques.

Les expressions phraséologiques régionales aux valeurs connotatives ont à la base une utilisation métaphorique des composants. Le sens métaphorique part de la confrontation des deux tableaux, de l'impression créée par ce parallèle entre le sens métaphorique et celui littéral des mots.

La catégorie des expressions phraséologiques régionales comprend aussi celles comparatives qui se reproduisent dans le discours comme des unités intégrales finies.

1. În lingvistica românească, cercetările dialectologice ocupă un loc important. Investigațiile dialectologice au culminat cu o serie de prestigioase atlase lingvistice, monografiile, dicționare, alte studii în domeniu, al căror obiect de referință are variate probleme de fonetică, vocabular, gramatică. Graiurile teritoriale însă se disting nu numai prin anumite particularități de pronunție, de denotație a noțiunilor din diferite domenii de activitate a vorbitorilor, particularități gramaticale. Se știe că, de rând cu îmbinările libere de cuvinte, care se construiesc în procesul comunicării, vorbirea, în cazul nostru, graiurile teritoriale, dispun de astfel de unități de cuvinte, care se reproduc în actul comunicării, numite unități frazeologice (UF). E vorba de UF:

a) cu funcții denominative din diverse domenii: flora și fauna (*chioara găinii* „romaniță”, *poama câinelui* „zârnă”, *colacul babei* „nalbă”, *cușma dracului* „specie de ciuperci otrăvitoare”, *chiori de pământ* „cârțiță” etc.); cultura materială și spirituală (*de-a ochii legați* „joc de copii”, *calea mânzului* „petrecere după nuntă la socrii mici”, *lapte de buhai* „lapte preparat din sămânță de cânepă” etc.); cultivarea pământului (*ochiul racului* „specie de fasole mărunțele”, *ochiul vrabiei* „specie de struguri”, *piatră de harman* „piatră de treierat” etc.); corpul omenesc și medicina populară (*boaghea urechii* „partea de jos a urechii”, *curcubăta capului* „craniu”, *beșica cea rea* „eczemă”, *vărsat negru* „cariolă” etc.); culori (*cățel plouat* „cenușiu”, *verde kiatră* „verde albastru”, *galmen mort* „galben pal” etc.) ș.a.m.d.;

b) cu funcții conotative care servesc nu atât pentru a exprima o realitate, cât, mai ales, pentru a manifesta o atitudine, de obicei, negativă, peiorativă față de cele exprimate, în legătură cu niște particularități sau stări fizice ale omului, particularități psihice, de caracter, intelectuale (*călare pe calul popii* „foarte înalt”, *nu ajunge la talkige* „foarte mic la statură”, *a-și arăta fasolele* „a râde”, *se vede fântirumul prin urechile lui* „foarte bolnav”, *mănâncă numai miercurea și vinerea, mâncat de gărgâlițe* „foarte slab”, *șede-n coboc, măsoară drumurile, șterge gardurile* „beat”, *a-l face pe chelbosul* „fudul”, *gură cască și ochi beliți* „prost”, *îi bate taraboanța* „vorbește mult” etc.).

2. Valorificarea tezaurului frazeologic popular, precum și cel regional, a fost începută încă de marii cărturari ai trecutului nostru: Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei, cronicarii moldoveni și munteni, savantul cu renume european D.Cantemir. Toți aceștia, conștient sau inconștient, au apelat la graiurile populare, în care au găsit surse din cele mai expresive de exprimare.

Deoarece UF populare au caracter metaforic și variate valori metaforice, scriitorii clasici și cei contemporani găsesc în ele mărturii ale sensibilității poporului și un potențial inepuizabil de exprimare artistică [1]. Valoarea artistică a operelor lui Ion Creangă sau Mihail Sadoveanu câștigă mult și prin aceste perle ale graiului strămoșesc.

Ca mijloc de valorificare a tezaurului frazeologic regional considerăm elaborarea și editarea numeroaselor glosare și dicționare dialectale, în care își găsesc locul bine meritat și UF regionale [2].

O parte a tezaurului frazeologic, anume acela care servește la denotația noțiunilor din diferite domenii (ne referim la termenii agricoli, viticultura, pomicultura, cânepa și prelucrarea ei, oieritul, omul și părțile

corpului omenesc, casa și obiectele casnice, flora și fauna, vestimentația etc.) este fixat în numeroase atlase lingvistice editate în dialectologia românească [3].

Numeroase UF regionale pot fi atestate și în textele dialectale elaborate și publicate până în prezent [4].

La ora actuală, se constată cu regret, și pe bună dreptate, faptul că tezaurul frazeologic regional încă nu a devenit obiectul unor investigații științifice exhaustive [7].

Este absolut neîndreptățită atenția mult scăzută a cercetătorilor față de problema cercetării frazeologiei regionale, în special față de UF cu caracter conotativ, expresiv. Nu credem că e cazul aici să inițiem niște discuții în jurul unor probleme controversate, cum ar fi definiția noțiunii de UF, criteriile de delimitare a UF de îmbinările libere, clasificarea UF din diferite puncte de vedere etc. [6].

În articolul de față, intenționăm să ne referim la perspectiva unei cercetări directe a UF regionale, în special a acelor cu funcții conotative, la problema diferențierii UF regionale de cele populare și regionale, la inițierea unor anchete special dirijate în acest domeniu.

3. Fondul de UF în graiurile teritoriale moldovenești, de care ne ocupăm aici, este foarte bogat și variat [7]. Această „adevărată zestre de la moși-strămoși” (M.Eminescu) constituie o cristalizare a anumitor realități istorice și sociale din trecutul nostru, sunt mărturii ale sensibilității poporului, ale unor capacități deosebite de a gândi în imagini, ale unor nepuizabile potențe expresive.

E bine cunoscută realitatea istorică din evul mediu care stă la baza UF *a nu avea nas* „a nu îndrăzni”. Una din pedepsele aplicate era tăierea nasului, semn al unei dezonorări rămase pentru toată viața. O astfel de sentință i s-a aplicat, pe nedrept, marelui cărturar Nicolae Milescul Spătarul, supranumit, în urma execuției, Cârnel.

UF *a face vistierie*, folosită în graiurile teritoriale moldovenești cu ironie la adresa acelor care fac un lucru de nimic, de răs, derivă de la îmbinarea liberă respectivă, în care cuvântul *vistierie* avea sensul noțional de instituție care, în trecut, administra banii publici, tezaurul statului, „sursă de venituri, de bogăție” (DEX, p.1165). Cu timpul, odată cu dispariția realității istorice în cauză, cuvântul *vistierie* și-a pierdut sensul lexical primar, păstrându-se doar ca element component al UF.

Cuvântul *oturac* (*oturace*) de origine turcească este atestat în scrierile vechi în îmbinări libere: *fac și ei apoi din slujitori bătrâni oturaci* [9]; *făcut-au câteva zile izbânda, ședzând el oturac* [10]; *Merge încetu și face oturace câte 3 5-6 dzile și mai mult la un locu...* [11]. În aceste enunțuri, termenul exprimă sensurile de „cel ce rămâne de pază în tabără” sau de „popas, ședere mai îndelungată într-un loc în timpul unui marș”. Și într-un sens și, mai ales, în cel de-al doilea, e vorba de o situație nedorită. Popasurile de câte 5-6 zile în preajma unor localități erau însoțite de jafuri întreprinse față de locuitori. Cu sensul primar cuvântul a trecut în categoria istorismelor, dispărând cu totul din uz. Cu formele fonetice *oturoacă* (*otoroacă*) el se păstrează ca element component al UF *a sta de otoroacă* „despre o persoană care stă de față nelipsită și nedorită” (Dărc.) [12]. Acest sens este redat de întreaga UF, cuvântul *oturoacă* separat nu mai păstrează sensul vechi, având totodată o anumită legătură cu istorismul.

UF *a se duce la halcă* (*a umbla cu halca*) „a se duce, a umbla la joacă, a se juca” (Dărc.) de asemenea vine de la o realitate istorică la care se fac referințe în diferite scrieri vechi. La Varlaam, de exemplu, citim: „Ca și un împărat când are ședea la un meidean înaintea căruia are alerga vonicii unul la halcă, alții la sigeată” [13]. E vorba aici de un cerc de fier prin care se arunca, din galop, sulia la jocul oriental, numit gerid (DEX, p.442). Cuvântul *halca* (<halka) avea sens propriu și era folosit în îmbinări libere de cuvinte. Realitatea istorică respectivă demult a dispărut, dar cuvântul, fără sens propriu, s-a osificat în UF, iar legătura cu sensul primar poate fi găsită numai prin cercetarea istorică a UF.

În numeroase UF regionale s-au conservat elemente lexicale pe care vorbitorii nu le mai cunosc cu sensul lor propriu din trecut, arhaismele din aceste frazeologisme constituind niște mărturii ale evoluției vocabularului din graiurile teritoriale. Astfel elementele componente din UF de mai jos sunt cunoscute cu sensul lor primar în textele mai vechi sau în alte dialecte sau subdialecte.

A ajunge chiostec „despre o situație foarte dificilă în care se pomenește cineva” (Hor.). DEX (p.171) prezintă cuvântul ca învechit, cu sensul de „piedică pusă la picioarele cailor” (<turcă *köstec*). Astfel se descoperă legătura semantică a UF cu sensul primar al cuvântului *chiostec*.

A nu-(l) ajunge pe (cineva) cu strămurărița la nas „despre omul fudul” (Hor.). *Strămurare* (dimin. *Strămurăriță*) în graiul în cauză este necunoscut cu sensul lui lexical, cel de „băț ascuțit, nuia sau prăjină cu vârf de fier, cu care se îndeamnă vitele la mers” sau de „nuia lungă, subțire și flexibilă” (DEX, p.1025).

A-(și) da proașca (depreciativ) „a-și da seama, a înțelege” (Tal.). DEX tratează cuvântul ca popular, cu două sensuri, primul fiind de „cantitate de apă, de noroi etc., care țâșnește de undeva și împrășcă” (p.852).

De aici se deduce caracterul motivat al procesului de frazeologizare: omul cu o pierdere subită și de scurtă durată a conștiinței poate fi readus în fire, fiind împrășcat cu apă.

A-(i) cânta aghiosul (depreciativ, cu umor) „despre omul care e pe patul de moarte” (Hor.). E o frazeologizare a îmbinării libere de cuvinte, în care *aghios* este „numele unei cântări liturgice care începe cu cuvintele „aghios, aghios” (= sfinte, sfinte)” (DEX, p.20).

A prinde la osânză (disprețuitor) „a se îmbogăți” (Căr.). Cuvântul *osânză* e cunoscut în textele vechi cu sensul de grăsime dinlăuntrul porcului [14]. Vorbitorii din graiul nominalizat nu cunosc sensul propriu al cuvântului *osânză*, cel menționat de DEX: „1. Grăsime crudă de porc din regiunea abdominală. 2. Fig. Bunăstare, avere, bogăție” (p.731). În procesul comunicării se reproduce UF, cu sensul ei integral.

Prezintă interes și acele UF, care sunt alcătuite din elemente cunoscute și drept îmbinări libere de cuvinte. Pentru caracterul lor motivat, de care își dau seama vorbitorii, UF exprimă o imagine, o comparație cu un obiect și situație, stare cu totul neașteptată. Fiind frecvent utilizată, îmbinarea liberă devine o UF cu un sens integral metaforic. Exemple:

A ajunge la tălchigi „foarte mic la statură” (Sof.); *a bate bârghidăul* „a vorbi mult” (Cârn.), *cu brânza-n șip și sapa-n băsmăluță* „zgârcit” (Per.); *a călca lut cu sticla* „a face cuiva pe plac” (Săm.), *a coace mălai* „a sta mult în ospete” (Per.); *cu râțul întors* „supărat” (Cârn.); *grăiești ori fasole cântărești* „despre omul care nu vorbește la temă” (Per.).

Deși în graiurile nominalizate toate cuvintele cu sensul lor propriu sunt cunoscute, nu este exclus ca unele din ele, cu caracter regional, să dispară și să rămână numai în UF (avem în vedere *tălchigi* „pedalele de la războiul de țesut”, *bârghidău* „obiect casnic”, *coboc* „cuib de cloșcă” ș.a.), așa cum s-a întâmplat cu UF de tipul *a sta de otorocă*, *a umbla la halcă*, *a face ofâștanie* „a muștra” ș.a.

4. Vocabularul graiurilor teritoriale este alcătuit stilistic din trei tipuri de cuvinte: literare, populare și regionale. Aceeași situație e și în domeniul frazeologiei. În orice grai teritorial sunt cunoscute UF de tipul *a o lua la sănătoasa* „a fugi”, *a spăla putina* „a pleca”, *a-și aprinde paie-n cap* „a-și crea singur o neplăcere”, *a înțarca bălaia* „s-a terminat cu foloasele ușor obținute” ș.a., folosite, de obicei, într-un stil familiar, într-un stil beletristic, nerecomandate de normele literare pentru un stil neutru.

O altă parte a fondului frazeologic, un număr mai redus de UF, o alcătuiesc frazeologismele populare care au o arie mărginită de răspândire. Câteva exemple: *a pune piele pe bantină* „a muri” (Dăr.), *a se ține turiță* „a se ține scai” (Br.), *doi haragi într-un bostan* „foarte slab” (Slob.), *rupt din soare și tăvălit prin glod* „urât” (Bul.), *a bate dzâga* „a trândăvi” (G.).

Dacă drept scop al cercetătorilor vor fi frazeologismele regionale, cercetătorul trebuie să găsească anumite criterii de delimitare a acestor regionalisme. În proiectul dicționarului graiurilor populare ruse F.P.Filin consideră drept frazeologisme regionale numai acelea care au în componența lor cuvinte regionale. El afirmă că „frazeologismele care nu au cuvinte dialectale (sau sensuri dialectale), de regulă, în dicționar nu se includ, deoarece nu avem temei să le considerăm ca fenomene dialectale, care au izoglose pe teritoriul graiurilor rusești” [15]. În conformitate cu această opinie, ar trebui, în cazul nostru, să considerăm regionale numai UF de tipul *a pune pielea pe bantină* „a muri”, *a se ține turiță* „a se ține scai”, *a bate dzâga* „a trândăvi” prezentate mai sus, pentru că ele conțin regionalismele *bantină* „căprior”, *turiță* „specie de plante”, *dzâgă* „jucărie în formă de con, care se învârtește ca titirezul”.

UF regională se mai distinge și prin faptul că o îmbinare din cuvinte, cunoscute cu sensul lor lexical, în limba literară devine o unitate integrală cu un sens care nu este cunoscut limbii literare, iar ca unitate care se reproduce în actul vorbirii are răspândire mărginită teritorială, unitate nelegiferată de normele literare. Anume unitățile de acest tip sunt cele mai numeroase din categoria celor regionale. E vorba de următoarele UF: *a tăia lemne* „a vorbi scurt și clar” (Tab.), *a bate-n ușa pușcărie* „despre omul rău” (Cod.), *șipă mâța-n chisăliță* „foarte sărac” (Toc.), *zvárle fus drept în sus* „despre omul care n-are ce face” (Tar.), *ochiu găștii* „albastru” (Por.) etc.

5. Cercetarea UF regionale, atât la etapa formării, cât și la cea a interpretării lor trebuie să se înfăptuiască în strânsă legătură cu realitățile extralingvistice de care sunt legate, pe grupuri tematice.

O parte a UF regionale sunt mijloace de denotație a unor noțiuni. Printr-o unitate din două sau mai multe cuvinte, cu caracter stabil și motivat, se prezintă ca o unitate de cuvinte ce se reproduce în procesul vorbirii, fapt ce ne dă dreptul să includem acest tip la categoria UF. Acestea, ca și unitățile frazeologice, au apărut ca

necesitate de a imprima vorbirii, prin însăși denominarea unor noțiuni, o valoare expresivă. Asemenea UF pot alcătui diverse grupuri tematice:

- Fauna și flora: *țânc de pământ* „cârțiță” (Us.), *chioara găinii* „romaniță”, *poama câinelui* „zârnă” (Coc.), *colacul babei* „nalbă” (Cor.), *ochi de păun* „specie de fluturi” (Băl.), *cușma dracului* „specie de ciuperci otrăvitoare” (Băl.), *ciuma fetei* „laur” (Băl.), *plăcinta vacii* „pătlagină” (Leova) etc.;

- Cultura materială și spirituală a vorbitorilor: *facerea pampuştelor* „obicei la sf. Andrei” (Sus.), *a face colacul* „petrecere după nuntă la care vin numai femeile” (Țab.), *calea mînzului* „petrecere la socrii mici, după nuntă”, *înturnatul nunului* „obicei de nuntă prin care tinerii își petrec nunii acasă” (Băl.), *rachiu dulce* „petrecere a doua zi după nuntă” (Bașc.) etc.;

- Agricultură: *ochiul racului* „specie de fasole” (V.M.), *coada oii* „specie de struguri” (Sch.), *dinții babei* „specie de porumb cu grăunțe albe și rare” (Săm.) etc.;

- Corpul omenesc: *vierme la os* „maladie” (G.), *curcubăta capului* „craniu”, *boaghea urechii* „partea de jos a urechii” (Coc.), *țâța cățelei* „umflătură subsuoară” (Lip.), *vărsat negru* „variolă” (Baim.);

- Culori: *cățel plouat* „nuanță de cenușiu” (Bol.), *verde keatră* „verde albastriu” (Nic.), *galben fript* „nuanță de galben”, *galben mort* „galben pal” (Por.) etc.

6. A doua parte a fondului de UF o constituie frazeologismele care nu numai că exprimă o realitate, ci, mai ales, și o apreciază, își exprimă atitudinea, de obicei, negativă față de un obiect, față de niște trăsături sau stări fizice ale omului; față de anumite trăsături de caracter sau intelectuale. Expresivitatea UF, de obicei, are la bază o utilizare metaforică a componentelor constituente. Sensul metaforic al acestor UF reiese din suprapunerea, compararea a două tablouri, din asocierea a două calități, acțiuni, stări, fenomene. Expresivitatea UF este deseori o urmare a impresiei care se creează prin paralela dintre sensul literal al cuvintelor și cel din UF, care poate fi nereal. Iată câteva exemple care confirmă cele afirmate: *mâncat de gărgâlițe* „slab” (Sch.), *șede-n coboc* „despre omul beat” (Coc.), *sculat cu iorganul în cap* „despre omul mahnit” (Tal.), *gură cască*, *ochi beliți* „prost” (Tab.), *a păduchi godacul* „despre omul care face ceva lipsit de importanță” (Tar.) etc.

Pentru derularea unor anchete dialectale directe, prin care am putea colecta material frazeologic, din această categorie se cuvine să se delimiteze câteva grupuri tematice ce țin de anumite realități extralingvistice:

a) particularități și stări fizice ale omului. Deoarece UF dispun de valori conotative, de obicei negative, exprimând astfel atitudinea subiectivă a vorbitorilor, important este să se înregistreze la informator cum se spune în localitatea lui, depreciativ, disprețuitor, în răs despre unul foarte înalt, foarte mic la statură, urât, bătrân, slab, surd, chior, beat, somnoros, bolnav etc. Astfel am înregistrat următoarele UF: *călare pe calul popii* (Dărc.), *bătut cu mătura la tâlpi* „despre o persoană foarte înaltă la statură” (Ucr.), *nu ajunge la tâlchigi* „foarte mic la statură” (Sof.), *lemn de ars în foc* „despre omul bătrân” (Sus.), *îi curge untura pe nas* „despre omul foarte slab” (Sus.), *șterge gardurile* „beat” (Tab.), *cu mașul ghioagă* „sătul” (Fil.), *îi cântă popa aghiosul* „bolnav” (Hor.) etc.;

b) trăsături de caracter și particularități intelectuale (cum se spune depreciativ, în derâdere, disprețuitor despre omul leneș, prost, mofturos, gălăgios, zgârcit, fudul, fățarnic, obraznic etc.): *cuscră în sat străin* „obraznic” (Slob.), *o face pe chelbosul* „fudul” (Br.), *cap de baică* „prost” (Sel.);

c) acțiunile omului (cum se spune disprețuitor, în derâdere, despre omul care vorbește mult și nechibzuit, hoinărește, trândăvește, cerșește, doarme, plânge, bate, moare, simulează, face un lucru neimportant, râde fără motiv, se face de râs, vomitează etc.): *îi merge lehaia* „vorbește mult” (Us.), *îmblă tînda-mînda* „hoinărește” (Coc.), *îl apucă tihoarea* „despre omul care se bucură fără motiv” (Pep.), *dă apă la broaște* „despre omul care plânge” (Hor.), *a gădili la cojoc* „a bate” (Câr.), *a pune pielea pe bantină* „a muri” (Dărc.), *a bate dzâga* „a face un lucru neimportant”, *își arată fasolele* „plânge” (Coc.), *jupește vulpea* „vomitează” (Toc.), *feștelește bățul* „se face de râs”, *îi face (cuiva) ofiștanie* „îl dojenește” (Hor.) etc.;

d) stare materială, socială (disprețuitor, în derâdere despre o persoană care s-a îmbogățit fără muncă, despre unul sărac din cauza leneșiei, despre unul care avansează fără merite etc.): *a prinde la osânză* „a se îmbogăți” (Câr.), *la omul sărac și mâța-i chioară* „despre cel sărac, căruia nu-i merge” (Soc.), *a ajunge la chiostec* „despre o situație materială foarte grea în care a nimerit omul” (Hor.), *i-a intrat cucu-n pungă* „despre omul sărac” (Hor.), *a avea șapte minuni și o oaie moartă* „despre omul sărac” (Viiș.), *numai glas de popă n-are* „despre omul care are de toate” (Băl.) etc.

7. UF comparative. Îmbinările alcătuite dintr-un termen comparat și un termen de comparație alcătuite în procesul comunicării pentru „examinare a două sau a mai multor lucruri, ființe sau fenomene, făcută cu scopul

de a stabili asemănările și deosebirile dintre ele” (DEX, p.202) nu sunt incluse în categoria UF. Despre ceva ușor vorbitorul în procesul comunicării poate să spună *ușor ca o pană* sau *ușor ca un fulg*. Acestea sunt niște îmbinări libere, în care fiecare cuvânt are sens propriu și dispune de caracter paradigmatic.

În categoria UF includem astfel de îmbinări în care termenul de *comparație* (deseori și cel comparat) și-a pierdut independența lexicală, unitatea de elemente componentă se reproduce în vorbire cu sensul ei stabilit în graiurile teritoriale. Multe din aceste UF comparative conțin un termen (în special cel de comparație) care nu este cunoscut cu sensul lui propriu: *îmbrăcat ca hunea* „cu haine urâte, zdrențuroase”, *verde ca buraticul* „foarte necopt”, *a îmbla ca cățeaua lui Flandura* „a fi foarte ușernic” (Dăr.), *a bea ca ghilanul* „a bea foarte mult” (Per.), *a îmbla ca un tricolici* „foarte repede” (Cor.), *a dormi ca laiu-n pod* „despre o persoană care doarme mult și fără griji” (Derc.), *îmbrăcat ca haplea* „foarte urât îmbrăcat” (Per.), *mititel ca un popenchi* „foarte mic de statură” (Ciuc.), *râde ca Dănilă la mături* „a râde fără motiv” (Tărș.), *a zbiera ca un apucat* „a striga fără seamă” (Per.) ș.a. Sensul primar al termenului de comparații din aceste UF este necunoscut de vorbitori, iar dacă acest termen este un nume de persoană, individul în cauză nu se știe. Nu se cunoaște sensul noțional al cuvintelor *hunea*, *buratic*, *ghilan*, *tricolici*, *apucat*, nu se știe cine sunt Flandura, Dănilă.

În categoria UF comparative pot fi incluse și îmbinările din cuvinte, cunoscute de vorbitori, cu sens propriu. Îmbinarea însă, ca orice UF, are caracter stabil, este o exprimare în imagini a unui sens propriu îmbinării ca unitate indestructibilă. Exemple: *a aștepta ca pe pocroava* „a jindui, a aștepta foarte mult” (Toc.), *a avea nădejde ca-n șapte cai morți* „nici o nădejde” (Găl.), *bătut la cap ca oaia la coadă* „foarte prost” (Șt.), *crește ca prăhagița* „crește foarte înalt” (Lip.), *frumos ca un caș* „foarte frumos” (Pep.), *merge ca vodă prin lobodă* „fără a ocoli obstacolele” (Br.), *a rămâne ca fasolea în ziua de Paști* „a rămânea neîntrebat, neobservat” (Ciuc.), *a râde ca un mire surd* „a râde fără motiv” (Căl.), *a râde ca prostul la pomană* „a râde fără motiv” (Șt.) etc.

În locul adverbului *ca* din UF comparativă poate fi *parcă*: *îmbrăcat parcă-i haplea* „foarte neîngrijit”, *parcă-i haua* „foarte urât” (Dăr.), *slab parcă mănâncă numai miercurea și vinerea* „foarte slab” etc.

Înregistrarea unui astfel de material frazeologic este abia la faza incipientă a unor anchete directe, special pregătite. Este cazul să se alcătuiască un chestionar prin care cercetătorul ar putea constata cum se exprimă informatorii în localitatea lor, disprețuitor, în derâdere, despre unul: înalt (lung) ca ..., mic la statură ca ..., urât ca ..., tăcut ca ...; despre unul care vorbește mult ca ..., râde ca ..., plânge ca ..., umblă (hoinărește) ca ..., bea (alcool) ca ..., mănâncă (lacom) ca ... etc.

8. UF adverbiale. Aceste unități dispun de anumite valori conotative, exprimă totodată un grad sporit, chiar superlativ al unei valori adverbiale: foarte mult, foarte încet, foarte puțin, foarte departe, în ce mod, cum, când etc.: (a plecat) *pe lumea vânăta* „foarte departe” (Cost.), *cât îi negrul bobului* „foarte puțin” (Dărc.), *la dracu-n poartă* „foarte departe” (Us.), *de când hrighii* „de foarte mult timp” (Br.), *la anul când a făta motanul* „niciodată” (Toc.), *cât ai scăpa (= scăpăra) din amănar* „foarte repede, momentan” (Hor.) etc.

9. Drept UF pot fi acceptate și formele folosite în vorbire ca unități gata prin care vorbitorii exprimă:

- un salut: *Lăudăm pe Hristos!* (Sol.);
- o urare: *Noroc și bani, sughiț bun la ..., să te bucuri de copii* (în toate graiurile moldovenești);
- o confirmare a adevărului celor spuse: *să ne apuce Paștele dacă nu vă spun drept* (Hor.), *să-mi sară mânecele de la jaletcă* (Us.), *să nu văd soarele din fundul beciului* (Us.) etc.;
- un blestem: *kica-v-ar untul și mâncarea plăcintelor* (Us.), *să n-auzi cucul cântând* (Hor.) etc.;
- amenințare: *când ți-oi da una o să-ți cânte urechile* (Br.), *ți-oi împușca una, ai să te învârtești ca titirezul* (Dăr.) etc.

10. Niște îmbinări cu structura unor UF sunt proverbele și zicătorile, prin care poporul face o constatare de ordin general asupra unui principiu de conduită etc. Unii cercetători nu le includ în categoria UF, lăsându-le ca obiect de cercetare al paremiologiei. Deoarece acest tip de îmbinări are trăsăturile ce caracterizează UF, noi îl includem în cadrul cercetărilor dialectologice. Orice întârziere în procesul colectării acestui material dialectal ar aduce mari prejudicii studierii aspectelor teritoriale în acest domeniu. Numai pe parcursul a două-trei generații pot dispărea mărturiile elocvente ale unor capacități expresive deosebite, ale exprimării metaforice, ale studierii procesului de frazeologizare a unor îmbinări libere. Iată câteva exemple din materialele practicii dialectologice realizate în conformitate cu planurile de studii de la Facultatea de Litere, USM: *nu tragi rășnița, nu ungi gătița* „nu lucrezi, nu mănânci”, *du-te, zi, și vino, noapte, vino mai degrabă, moarte* „despre timpul care trece repede și se apropie moartea”; *râde ruptul de cărkîț* „râde hârbul de oală spartă” (Mar.); *omul dacă-mbătrânește, puni-i paie și-l pârlește* „despre omul bătrân și neputincios” (Hor.), *șapte fete, mamă, ai,*

prin străini să nu mă dai „despre soarta fetei ajunsă printre străini”; *sacul se scutește de la gură, nu de la fund* „omul trebuie să fie econom tot timpul”; *unde pute și anirosă* „despre situația când în gospodăria țărănească sunt multe animale”; *lumea-i din bucăți, dai la unu cată tăți* „ai dat ceva cuiva, toți ceilalți sunt gata să ceară și ei”; *nu te grăbi pe ceea lumi, crâșme acolo nu-s* „nu te grăbi să mori”; *bani dai, și cinste n-ai* „cinstea nu se cumpără cu bani” (Us.); *la Ileana-n pălărie fac păduchii cumătrie* „despre cei care se îmbracă la modă, dar nu se spală” (G.) etc.

11. UF regionale sunt legate nu numai de grupurile de realități marcate mai sus (frazelisme denominative, frazeologisme care vizează anumite particularități și stări fizice ale omului, particularități psihice, morale, de caracter). În categoria UF se oglindesc mult mai multe realități din viața vorbitorilor.

Prin UF de mai jos sunt vizate cele mai variate realități din viața vorbitorilor: *apă torni și nu curge* „foarte frumos” (Per.); *a-(l) apuca strechia vacii* „a o lua la fugă” (R.); *asta-i tot și lada-n pod* „cuvinte cu care se încheie tratativele în vederea vânzării-cumpărării” (Hor.); *a avea lefterie înaintea cuiva* „a avea trecere la cineva” (C.); *a avea tamazlâc pe cap* „a avea neplăceri” (Grim.); *culai-bulai* „despre un lucru făcut necalitativ” (Rezina); *ciuciu hopa* „se spune unui copil să se așeze” (Dărc.); *a face cu ulcica* „a vrăji” (Bil.); *linge mac* „foarte curat” (Ial.); *a merge călare pe drum* „a merge pe jos”; *mort în secară cu picioarele afară* „despre omul care se preface că nu știe nimic” (Ciuc.); *a pârlă cățeaua* „a păți rău” (Cârp.); *picioare spălate, călcăie uitate* „despre lucrul făcut necalitativ” (Sah.); *prins cu oaia-n torbă* „prins cu minciuna” (Vad.) ș.a.

Din cele afirmate mai sus se desprind câteva concluzii:

1. În lingvistica românească au fost elaborate mai multe lucrări de prestigiu în domeniul dialectologiei (monografii, dicționare, atlase lingvistice), în care, tangențial, sunt fixate și UF cu funcții denominative.

2. UF cu funcții conotative, care servesc nu atât pentru a exprima o realitate, cât mai ales pentru a manifesta o atitudine față de cele exprimate, nu s-au bucurat până în prezent de atenția cuvenită din partea cercetătorilor.

3. Fondul de UF regionale constituie o cristalizare a anumitelor realități istorice și sociale din trecutul nostru, este o mărturie vie a sensibilității poporului, a unor capacități deosebite de a gândi în imagini, a unor inepuizabile potențe expresive.

4. UF regionale se deosebesc de cele literare și populare prin faptul că ele, ca și cuvintele regionale, dispun de izoglose, au o arie mărginită în cadrul masivului lingvistic al limbii naționale.

5. Cercetarea UF regionale trebuie să se înfăptuiască în strânsă legătură cu realitățile extralingvistice, prin care putem explica fenomenul frazeologizării.

6. UF cu valori conotative au la bază o utilizare metaforică a componentelor constituente. Sensul metaforic reiese din confruntarea a două tablouri, din impresia creată de această paralelă dintre sensul metaforic și cel literal al cuvintelor din îmbinare.

7. UF conotative țin de mai multe grupuri tematice: particularități și stări fizice ale omului; trăsături de caracter și particularități intelectuale, acțiuni ale omului, stări materiale și sociale etc.

8. În categoria UF sunt incluse și îmbinările comparative care în procesul vorbirii se reproduc ca niște unități integrale gata, deseori acestea conținând cuvinte necunoscute de către vorbitori cu sensul propriu (*urât ca hunea* „foarte urât”, *curat ca stredia* „foarte curat”, *a zbiera ca un apucat* „a zbiera fără seamă” etc.).

9. În categoria UF am inclus proverbele și zicătorile regionale, deoarece acestea se caracterizează prin aceleași trăsături ca și UF discutate mai sus.

Abrevieri

Baim. – Baimaclia, Căinari; Bașc. – Bașcalia; Băl. – Bălăsinești, Briceni; Bil. – Biliceni Vechi, Sângerei; Bol. – Bolotina, Glodeni; Br. – Brânza, Vulcănești; Bul. – Bulboi, Soroca; Căl. – Călărași; Căr. – Cărbuna, Ialoveni; Câr. – Cârnațeni; Cârp. – Cârpești, Cantemir; C. – Cioara, Hâncești; Ciuc. – Ciuciuleni, Nisporeni; Coc. – Cocieri, Dubăsari; Cod. – Codreanca, Strășeni; Cor. – Corcmaz, Ștefan Vodă; Cost. – Costești, Ialoveni; Dărc. – Dărcăuți, Soroca; Fil. – Filipeni, Leova; Gav. – Gavanoasa, Vulcănești; Găl. – Gălășeni, Râșcani; G. – Goian, Dubăsari; Hor. – Horodiște, Călărași; Ial. – Ialoveni; Lip. – Lipnic, Ocnița; Mar. – Marinici, Ungheni; Nic. – Nicoreni, Drochia; Pep. – Pepeni, Sângerei; Per. – Persecina, Orhei; Por. – Porubnoe, reg. Cernăuți; R. – Roșu, Cahul; Sah. – Saharna, Orhei; Săm. – Sămășcani, Șoldănești; Sch. – Schineni, Soroca; Sel. – Seliște, Călărași; Slob. – Slobozia, Ștefan Vodă; Soc. – Sociteni, Ialoveni; Sof. – Sofia, Drochia; Sol. – Solotvino, reg. Transcarpatică; Sus. – Susleni, Orhei; Șt. – Ștefănești, Ștefan Vodă; Tab. – Tabani, Briceni; Tal. – Talmaz, Ștefan Vodă; Tar. – Tartaul, Cantemir; Târ. – Târșițăi, Telenești; Toc. – Tocilovo, Ucraina; Ucr. – Ucrainca, reg. Odesa; Us. – Ustia, Dubăsari; Țab. – Țăbulăuca, Dubăsari; Vad. – Vadul lui Isac, Vulcănești; V.M. – Valea Mare, Ungheni; Viiș. – Viișoara, Glodeni.

Referințe:

1. Purice M. Expresivitatea frazeologismelor populare // Literatura și arta, 17 august 1978.
2. Avem în vedere, de exemplu, Tache Papahagi // Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. - București, 1963; Dicționar dialectal (cuvinte, sensuri, forme). Vol.I-V. / Redactor responsabil Rubin Udler. - Chișinău, 1985-1986; Dorina Bărbuț. Dicționar de grai oltenesc. - Craiova, 1990; ș.a.
3. Pentru a economisi din spațiu a se vedea lista atlaselor lingvistice în: Ion-Horia Bârleanu. Curs de dialectologie românească. Partea I. Probleme teoretice. - Suceava, 2000, p.226-228.
4. Lista acestor ediții, de asemenea, o găsim în Ion-Horia Bârleanu. Op.cit., p.229-230.
5. Sclifos Valeriu. Cu privire la valorificarea tezaurului frazeologic regional // Omagiu profesorului și omului de știință Vladimir Zagaevski. - Chișinău, 2003, p.235-240.
6. A se vedea: Șanski M.M. Frazeologhia sovremennogo russkogo iazâka. – Moskva, 1969; Molotkov A.I. Osnovî frazeologhii russkogo iazâka. - Leningrad, 1977; Nazarean V.G. Frazeologhia sovremennogo franțuzskogo iazâka. - Moskva, 1979; Colțun Gheorghe. Frazeologia limbii române. - Chișinău, 2000; ș.a.
7. Materialul faptic a fost înregistrat atât în localitățile din Republica Moldova, cât și în câteva din Ucraina.
8. Dicționarul explicativ al limbii române. - București, 1998. – 1165 p. (abr. DEX).
9. Miron Costin. Opere, Vol.II. - București, 1965, p.34.
10. Ibidem, p.61.
11. Neculce Ion. O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei. - Chișinău, p.117.
12. Aici și în continuare se prezintă în paranteze abrevierea denumirii uneia din localități unde a fost atestată UF.
13. Varlaam. Opere. - Chișinău, 1991, p.64.
14. Bogdan Damian P. Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române. - București, 1946.
15. Filin F.P. Proect slovarea russkih narodnâh govorov. - Moskva; Leningrad, 1961, p.150-151.

Prezentat la 25.05.2007